

աշխատեցէք և Լալուարի որսի ու նման համով-հոտով պօէմաներ տալ։ Այն ժամանակ, հաւատացած եղէք, պատուաւոր տեղ էք բռնելու մեր նորագոյն գրականութեան գաւառում։

Միայն անկեղծ հաւատ եւ տոկոսն աշխատանք, միշտ առաջ եւ առաջ, եւ բարձրի՛ն դիմելու։

Յաջորդ յօդուածը կը նուիրեմ պ. Յարութիւն Թումանեանի բանաստեղծութիւններին։

Շուլաւէր։

Գրիգոր Բաղասանեան

ԱՅԽԱՐՀԻՍ ՀՆԱԳՈՅՆ ՕՐԻՆԱԳԻՐՔԸ

Այս է տիտղոսը վերջերս Անգլիոյ մէջ լոյս տեսած այն մէկ գրքին, որ Թարգմանութիւնն է բաբելական նորագիւտ այլ հնագոյն արձանագրութեան մը։ Այդ գրքին վրայ հատալից տեսութիւն մը կերևար Րըվիւ օվ Րըվիւռզ անուն հանգէսին մայիսի համարին մէջ։ Այդ տեսութիւնը կարդալէ ետք, կարդացինք նաեւ բուն գիրքը. եւ ուղեցինք Բանաստեղծի պատ. ընթերցողներուն ծանօթացնել ոչ այնքան դիւրքը որքան քննադատական յօդուածը։ Այդ երկար յօդուածը Թարգմանիչու մեզ հրապուրողը սա միակ կէտն էր. —

Թէ՛ Կիւր ի՞նչ դիտք ունէր, ի՞նչ վիճակի մէջ կը գտնուէր, ի՞նչպէս կը վստահե՞ն ներս հետ Քրիստոսե 23 դարեւ առաջ։

Գոհնէ փոքրիկ գաղափար մը պիտի կարենայ կազմել յետագայ հասունածին ընթերցողը։

Այս հասունածէն պիտի օգտուինք պատրաստութեան ժամանակ մեր մէկ ընդարձակ յօդուածին, նկատմամբ կնոջ, զոր պիտի հրատարակենք ուրիշ հանգէսի մը մէջ. ու թերեւս մինչեւ այս Թարգմանութեանս լոյս տեսնելը բուն մեր գրութիւնն ալ երեւցած ըլլայ։ (1)

* * *

(1) Ակնարկուած յօդուածն հրատարակուելու վրայ է Արտեմիսի մէջ։

« Ըստ իս չկայ ամենագոյշն տարակոյս մը անգամ թէ Աստուած հանապազ եւ շարունակ կը յայտնէ ինքզինքը մարդկային ցեղին : Կը յայտնուի ինք մերթ այս մերթ այն մեծ իմաստունին կերպարանքով , կամ ձեռքով . ըլլայ ան քահանայ կամ թագաւոր . պատկանի հեթա- նոս ազգի , թէ Հրէի կամ Գրիստոնէի : Խամսուրապի ասոնցմէ մէկն էր , ինչպէս եւ էին Մովսէս , Աբրա- համ , Հոմերոս , Կարլոման , Լութէր , Շէյքսպիր , Կէօթէ , Քանդ , Մեծ Կայսրն Կիյոմ : » Վիլհելմ Բ. Կայսր. 15 Փետր. 1903 :

Մեր եկեղեցիներուն մէջ կարգացուելու սահմանուած Աստուածա- շունչի էջերուն իւրաքանչիւր սիւնակին գլուխը դեռ եւս խղճմաօրէն նշանակուած թուականներուն նայելով աշխարհը , իր արբանեակներով՝ արեւ , լուսին եւ այլ աստղեր , սահղծուած է 4004 տարի Ն. Ք. Մեր դա- բաշրջանէն 2349 տարի առաջ , ի բաց առեալ Նոյ եւ իր ընտանիքը , ամ- բողջ մարդկային ցեղը ջրհեղեղով ջնջուեր է : Քրիստոսէ 1921 տարի առաջ Իսրայէլի Որդիքը Եգիպտոսէն ելեր են . նոյն տարին տրուած են Տասնաբանեայ Օրէնքը , Աստուծոյ մատուընեղովը քարէ տախտակներու վրայ գրուելով , եւ Սինայէն կը բերուին ժողովրդեան : 40 տարի ետք ալ Մովսէս կը մեռնի , այդ թուականէն առաջ գրած բլլալով արդէն Ս. Գրոց առաջին հինգ գրքերը (Հնգամատեանը) որ իր անունը կը կրեն :

Մինչեւ այսօր հաւանական է որ Կերակիրները եկեղեցի դացողնե- րու մեծամասնութիւնը կընդունի այս ժամանակագրութիւնը իբր մէկ մասն Աստուծոյ Խօսքին , ջերմեռանդօրէն ներշնչուած եւ պատմաբար ճիշտ մանրամասնութիւն մը մարդկային ազգի պատմութեան սկիզբնե- րուն :

Ուրիշ Օրիմագրերու թուականները

Վերջին ժամանակներս գիտնականները Աստուծոյ Խօսքը անունով ծանօթ գրութիւնները քննելով , եւ ենթարկելով բանասիրական հալո- ցին մէջ քննադատական լուծումներու , վաղնջուց ժամանակներու պարզ հաւաքը ջարդ ու կոտոր աւերեցին : Առանց մանրամասնութեանց մէջ մտնելու կամ վիճաբանութեամբ պարապելու՝ հիմա ուղղափառ գիտունք կընդունին որ ծանօթ կանխադոյն թուականը ուր գրի առնուած ըլլան օրէնքի հատուկատրուի՝ Ժ. դարն է Ն. Ք. Կամ Մովսէսի մահէն 500 տարի ետք : Ով որ ալ գրած ըլլայ « Մովսէսի Հնգամատեանը » , Մովսէս չէր ան , Այդ հինգ գրքերուն հաւաքման թուականները դանապան են , որոնցմէ ոմանք կիջնեն մինչեւ 2. դար Ն. Ք. Բայց նոյն իսկ երբ բար- ձրագոյն քննադատութիւնը իր յոռեգոյն դերը կատարած ըլլայ , Մով- սէսի օրէնքները դեռ կը միայն իրենց նմանեաց մէջ առաջինը (primus

inter pares) աշխարհի հին Օրինագիրքերուն : Մանու'ի օրէնքները չեն հետաձգիր Ժ. դարէն աւելի ետ երթալ , եւ ատոնց համար է որ կրսուի թէ առաջին անգամ տեսնուած ըլլան Դ. դարուն : Հին Հռովմայեցւոց Երկոտասան Տախտակներու օրէնքները փորագրուած էին արոյրի վրայ 450 Ն. Ք. Կոնստանդինոս կը ծաղկէր Զ. դարուն : Սողոն Աթէնքի օրէնքը կը գծէր Քրիստոսէ 600 տարւոյ չափ առաջ , եւ Լիզուրկոս Սպարտայի օրէնք կուտար իբր 800 տարի Ն. Ք.

Երբայական օրէնքը հետեւաբար , դեռ կը շարունակէր առաջնու-
թիւն պահանջել Աստուծոյ անունով տրուած բոլոր օրէնքներուն մէջ ,
որ ըլլային մարդկութիւնը կառավարելու եւ առաջնորդելու մարքով :

Պատմութեան Օրինագրքին հետաքննումը

Բայց սակայն այլ եւս հնար չէ որ Ղեւտական եւ Տառնարանեայ օրէնքները պատուոյ տեղը պահանջեն , թէպէտեւ բազմաթիւ դարեր նկատուած ըլլար ատի իբրեւ իրենց անբռնարարելի իրաւունքը : Վերջերս գտնուած հնութիւնք , ձեռամբ անխոնջ խուզարկոններու ի Սուզա (Պարսկաստան) , ի լոյս բերին ամբողջական Գիրք մը Օրէնքներու , որուն թուականն է 2200 Ն. Ք. , չրջան մը այնքան նախընթաց Սինայական Օրէնաստութեան , որքան նորմաններու Յաղթութիւնը Վաթէլլոյի ճակատամարտին : Այս օրէնքները հաւաքուած եւ Օրինագիրք մը կազմած էին Պատմութեան Սրբային ձեռքով , որ կը թագաւորէր 22 եւ հաւանաբար 23 դարեր առաջ քան զՔրիստոս (1) , Ամէն հաւանականութիւն կայ որ այս օրէնքներէն ոմանք զայնս հաւաքող միապետին ժամանակէն գոնէ 1000 տարի մը առաջ գոյութիւն ունեցած ըլլան « Աշխարհի հնագոյն Օրինագիրքը » կը նմանէր Նաբոլէոնի Օրինագրքին , ամիոփում եւ խտացում մը օրէնքներու որ գոյութիւն ունեցած էին զանոնք հաւաքելով իր անուամբ մկրտողին ծնունդէն դարեր առաջ : Այսու ամենայնիւ հարկ չկայ որ Պատմութեան աւելի ետ երթանք հաստատելու համար թէ այս նոր գտնուած յիշատակարանները իրաւունք ունին նկատուելու իբրեւ ամենէն պատկառելի Օրինագիրքը մարդկային ազգի զիւանաթըղ-թերուն մէջ :

Անոր վերաբերութիւնը կրտ ազդեցութիւնը Ս. Գրքի նկատմամբ

Հետեւանք , ինչպէս Գերմանիոյ Կայսրը իր սովորական ներածու-
թեամբ մատնանիշ կընէ , այն է թէ այն ձեւը որով Աստուածը ներ-

(1) Այս թուականը շատ կը մօտենայ մեր Հայկ հաւաքարի ժամա-
նակին (4394-5) կամ 2491 Ն. Ք.

կայացուած է Հին Կտակարանի մէջ անշուշտ պիտի կրէ կարեւոր փոփոխութիւններ, խուզարկութեանց եւ արձանագրութեանց ազդեցութեան տակ: Ատ խնդիր չէ, գիտե՛լ կուտայ, եւ ուրիշ բան մըն ալ որ նմանապէս խնդիր չէ, այն է թէ Ընտրեալ Ժողովրդին փառքերէն ու լոյսերէն մեծ մաս մը պիտի անհետի: Վասն զի, կը յարէ քաղցրութեամբ « Կորիզը եւ պարունակութիւնը միշտ պիտի մնան նոյնը — Աստուած եւ Իր վարչութիւնները կամ Գործերը: »

Սե սակայն անկարելի է ծածկել այն իրողութիւնը թէ շատ մը բարի մարդիկ, հաւանաբար Քրիստոնէութիւնը դաւանողներուն մեծամասնութիւնը Սամմուրապի Օրինագրքին գիւտը պիտի դիտէ խորունկ սոսկումով մը: Պիտի ստիպուին վերստին շինել իրենց տեսութիւնները, ու ներշնչութիւնները, եւ ստեղծել իրենց համար բանուկ յաջորդ մը հին հաւատքին որ մինչեւ այսօր իրենց ծառայեր է:

Ս. Գրքի Ամրափէլը

Ո՞վ էր Սամմուրապի, որուն անունը այսքան օտար կը հնչէ և նորութիւն մըն է այսօր ընդունուած՝ զանի նոյնացնել Ամրափէլի հետ. Շինարար թագաւորը, մէկն այն չորս թագաւորներէն որ Մենդոց ԺԴ. գլխուն մէջ գրուածին նայելով դաշտին հինգ թագաւորներուն յաղթեցին, եւ ետքը Արարհամի 318 մարդիկներէն հալածուեցան ու բռնուեցոյն: Թուականները չեն համապատասխաներ: Սամմուրապի՝ Շինարար թագաւոր մըն էր բացի հիւսիսային Բաբելոնէն, բայց այն տեսութիւնը թէ իր ժամանակին Նաբոլէոնը կրնար հալածուել իր երեք դաշնակիցներով, Դանէն մինչեւ Դամասկոս, այնքան դիւրին է հաւատալ որքան այն թէ Մովթէ եւ գերման լէգէոններ, Ֆրանսան յաղթելէ ետքը, սահմանագլխէն անդին կը հալածուէին Լոնտոնի քաղաքապետին եւ Աշտարակին (Լոնտոնի աշտարակը) գեղարդաւորներուն կողմէ: Այսու հանդերձ եթէ կուգես կարգալ հանրագիտակներու մէջ Սամմուրապի նկատմամբ գրուածները, Աստուածաշնչական թէ այլ կերպ, պէտք է դառնաս Ամրափէլին:

Սամմուրապի վրայով ի՞նչ գիտենք

« Բրիտանական Հանրագիտակ »ի վերջին տպագրութիւնը՝ « Բաբելոն » խորագրին ներքեւ Թագաւորին վրայով հետեւեալ համառօտ տեղեկութիւնները կուտայ: —

Նզամացուց գերիշխանութիւնը վերջապէս կը թօթափուէր Սին-Մուպալլիդի որդւոյն, Սամմուրապի ձեռքով, որուն անունը կը գրուի նաեւ Ամմուրաբի եւ Սամմուրամ, եւ որ Մենդոց ԺԴ. 1. ին Ամրափէլն էր:

Նդամացիք, իրենց թագաւոր Գուտուր-Լակամար, կամ Քէ-տօրլաօմէր'ին ներքեւ կը թուի թէ առած ըլլան Բաքելոնը եւ կործանած Բէլ-Մերօտաքի տաճարը, բայց խամմուրապի կը վերստանայ իր փառքերը, եւ իր թագաւորութեան 30րդ տարին կը թօթափէ Նդամացւոց զօրութիւնը վճռական պաւտերազմի մը մէջ եւ կը վռնտէ զանոնք Բաքելոնէն, Հետեւեալ երկու տարիները կը զբաղի Լարոան եւ Նամուարայը իր լեյտանութեան կցելու, եւ Բաքելոնը միմիակ միապետութեան վերածելու, որուն գլուխն էր Բաքելոն, Բաքելոնի անկախութեան վերահաստատութեանը կը յաջորդէ գրական մեծ վերածնութիւն մը, եւ Բաքելոնի օրէնքին կը հնազանդէին մինչեւ Միջերկրականի սահմանները, Բազմաթիւ դաշնադրական տախտակներ խամմուրապիի եւ անոր սերունդէն թագաւորներու ժամանակին թուականը կրող, գտնուած են, ինչպէս նաեւ նոյնինքն թագաւորաց մանաւանդ խամմուրապիի ինքնագիր նամակները :

Բաքելոնի քաղաւած Մասենադարսանները

1874էն կսկսի Բաքելոնի հնագոյն հարստութեանց երկար տաւի կորսուած պատմութեանց գիւտը, այդ տարիէն էր որ պ. Ճօրճ Սմիթ կը սկսէր փորել հանել կաւէ պնակիտներ Նինուէի եւ Բաքելոնի աւերակներուն մէջէ, Պնակիտներս կը ձգտէին ցոյց տալ թէ Մինոգոց մէջ պատմուած Ստեղծագործութիւնն ու Ջրհեղեղը արդարեւ էին չափաւորուած պատմուածքներ նոյն աւանդութիւններուն որ գրուած էին Բաքելոնի մէջ՝ Մովսիսական չրջանէն շատ առաջ, Յետոյ կը գտնուէին արքայական գրատուննիւր որոնց պարունակութիւնները կը հաստատէին պ. Սմիթի գիւտերուն կարեւորութիւնը, Բայց 1901ի վերջերն էր միայն որ կըլլուէր մեծ գիւտը որ կարելի ըրաւ մեզի կարգալ Քրիստոսի ի. դարուն նոյնինքն բնագրերը այն Օրինագրքին որ հաստատուած էր Քրիստոսէ իԳ. դարուն Ն. Ք.

Սեւ յայտաբարէ յիշատակարանը

Թայւղի մէջ տեսնուած խիստ շահեկան յօդուածէ մը կօրինակեմ հետեւեալ մանրամասնութիւնը այս կարեւոր արձանադրութեան դիւտին . —

Յիշատակարանը ինքնին սեւ յայտաբարէ (diorite) սիւն մըն է, 8 ոտք բարձրութեամբ զոր գտաւ պ. ար Մորկան Սուզայի մէջ. վերնաբերդի բլրակին վրայ, 1901—2ի ղեկա-յուշար

ամիսներուն, եւ ամբողջապէս լուսանկարուելով հրատարակուեցաւ, ընկերացած թարգմանութեամբ մը հ. Վ. Շէյլի, որ ուղարկիչ մասնախմբին ասուբագէտն է, հրամանաւ Ֆրանսայի Հասարակաց Կրթութեան Նախարարին. հրատարակիչն է է. Լըռու եւ Ընկ. Սեան երեսը դրուած է բլագ մը հարթաքանդակ որ կը ներկայացնէ թագաւորը կանգնած գահին առջեւ ուր նստած է չաստուած մը, որուն ուսերէն հրեղէն բոցեր կը բարձրանան թեւակերպ եւ որ թագաւորին դրել կուտայ օրէնքներ :

Այս հսկայ մենաքարը ծածկող արձանագրութիւնը Բաբելոնի մէջ գտնուած հնութեանց ամենէն երկարն է : Ի սկզբնէն կը պարուհակէր ան 3000 տող գրուած, 49 սիւնակներու բաժնուած. բայց ճակատի կողմէն հինգ սիւնակներ ջնջուել են Նղամացի թագաւորի մը կողմէ, հաւանաբար Սուդրուք Նահունդի, որ նոյն կերպով վարուած է Նարամ-Սինի անխարխալ եւ անխոյակ սեան հետ : Գրուածքը հնագրութեան լաւագոյն արկերէն է. տեսակ մը սեւատառ ծածկադիր, արքունի արձանագրութեանց համար երկար ասեմ գործածուած, արագագրութեան հնարուելէն ետքը, — ինչպէս, գործրինակ, Կիպրոսի մէջ Սարգոն Բ. ի մենաքարը 721 Ն. Ք., որ հիմա Պէրլինի թանգարանը կը գտնուի Սրձանագրութիւնը կըսկսի երկար թուումով մը թագաւորին տիագուններուն, աստուածներուն կողմէ իր իբր թագաւոր կարգուելուն, եւ Բաբելոնի մայրաքաղաքութեան բարձրացման :

Խաւնուումսի ի՞նչպէս կը տեսնուի ինքզինքը

Արձանագրութեան այս սկզբնաւորութենէն կը տեսնենք առնուազն թէ ի՞նչ կը մտածէր Խամմուրայի ինքի մասին : Այսպէս կըսկսի. —

Այդ օրը, ես, Խամմուրայի, փառաւոր իշխանս, պաշտոյս իմ Աստուծոյս, արգարութիւն իբր վկայ իմ երկրիս, դատախազ եւ պաշտպան, բռնաւորը կործանելու, եւ ոչ թէ ճնշելու տկարը, ինչպէս Արեւ աստուածը, ես հրատարակեցի (եւ եմ) զաղթացիղերն հաստատողը, ժողովուրդին վարիչը, որ վերագարծուցի անոր հաշու հաճ ու հաճ ոգին (թեւաւոր ցուրը) Աստուր քաղաքին, որ պատճառ եղայ անոր շքեղութեամբ փայլելուն, թագաւորը՝ որ նինուէ քաղաքին, Դաբգար ? ստճարին մէջ, իշտար աստուածուհուն զարդերը պայծառացուցի :

Երկրին օրէնքը ըստ պատաստանի, երկրին որոշումները ըստ

վճիռներու , իմ Թանկագիրն հրովարտականքս ի գիտութիւն հարստահարուածներուն այս քարին վրայ գրեցի եւ կանգնեցի Բարեւոյնի Մէրոտաք բազինին մէջ ,

Ես էի ժողովուրդիս այնպիսի տէր մը ինչպէս հայր մը իր ծնած զաւակներուն :

Օրէնք եւ արդարութիւն հաստատեցի երկրին մէջ , այդ օրերը մարդկային ցեղը երջանիկ ըրի :

Յուշարձանը կարգ մը մանրամասնութեանց մէջ կը մտնէ նկատմամբ այն աստուծոյն զոր Խամմուրայի կը պաշտէր : Արձանագրութեան սկիզբը կոչուած է ան « Գերագոյն Աստուածը , Երկրի Ոգիներուն Արժ քան , Երկինքի եւ Երկրի Տէրը , որ ամէնուն ճակատադիրը կանխաւ գիտէ » : Նիփիուրն է անոր սուրբ քաղաքը , եւ իր տաճարն է « Տունն Լեռնական » : Այսչափ միայն Օրինագրքին եւ Աստուծոյ հեղինակին վրայով որ այդ աստուծոյն անունով հրատարակեր է այդ Օրէնքը , Հիմա գանք Օրինագրքին . —

Սահման եւ նպատակ Օրինագրքին

Օրինագիրքը լեցուն է արտաոռոց եւ հետաքրքրաշարժ կանոնագրութիւններով որ լոյսի հեղեղ մը կը սփռեն Եփրատի հովիտին մէջ հինգ հազար տարի առաջ գոյութիւն ունեցող քաղաքակրթութեան վրայ : Եթէ ասի բոլորովին չապացուցաներ , չի ցուցադրեր պ. Պօսպալէնի ըսածը ի մասին այդ ժամանակի կնոջ բարձր գիրքին եւ վայելած հաւատար իրաւունքներուն , կը ցուցնէ դոնէ թէ կիները այրերուն լոկ չարժուէ ստացուածքը նկատուած չէին : Ասկէց պակասն հազիւ թէ կարելի էր սպասել ցեղէ մը որուն իր մօր առած անունն էր « Տանը Աստուածունհին » (1) : Օրինագիրքը 282 յօդուածներէ կը բաղկանայ . առոնցմէ 60ի չափ կամ աւելի քան հինգերորդ մասը նուիրուած է կանանց իրաւունքներու բացատրութեանց : 30ի չափ յօդուածներ ա'լ աւելի յարձր ուժով նուիրուած են հողատիրութեան եւ հողային տուրքերու : Բազմաթիւ են այն համարները ուր սահմանուած են զանազան յանցանքներու համար պատիժներ . գլխաւոր գիծն ըլլալով ակն ընդ ական եւ ատամն ընդ ատամանը , որ յետոյ ընդունուած է ներայեցոց կողմէ : Օրինագիրքը կը ծանրանայ երգումի սրբութեան վրայ , որուն այնպիսի կարեւորութիւն մը կընծայուէր որ շատ տարօրինակ կը թուի մեր այս սուտ երգումով նշանաւոր ժամանակի մարդոցս :

(1) Իրաւունք չունի՞նք հոս հաւաստալու թէ Արայ-Նուարդի սլան-չելի աւանդալէպը իրական պատմութիւն մը եղած ըլլայ :

Սուրբ Գեորգի Զրափորձութիւնը

Յաճախ եւ վերստին կը պնդուի ջրափորձութեան եղանակը Յայտնի կերեւի որ Ս. Գեորգ — Եփրատ — անոխալ դասարան մըն էր ուր գիմելու էր վերջին աղերսագիրը մատուցանելու Առաջին յօդաւանդներէն մէկը այսպէս կը գրէ . —

Եթէ մարդ մը ուրիշ մը կախարդած է (պիւշիւ ըրած), եւ չէ արդարացուցած ինքզինքը, կախարդակալը պէտք է ելլայ Ս. Գեորգ (Եփրատէս) . Ս. Գեորգն մէջ սուգի . Եթէ Ս. Գեորգ կլլէ զինք, զինք կախարդողը պիտի տիրանայ իր տան . Եթէ, ընդհակառակը, մարդը ազատի (չխեղդուի), եւ այսպէս անմեղ է, կախարդը կը կորսնցնէ իր կեանքը եւ իր տունը .

Մեր հմայախոյզները՝ յայտնի կերեւի թէ՛ հին նախորդներ ունեցած ըլլալու են արդարացնելու համար իրենց գիմումը առ Զիրաքագուռ Բայց Բաբելոնի մէջ Նուիրական Գեորգն կը գիմէին, բացի հմայական խնդիրներէ, ուրիշ բազմաթիւ պարագաներու ալ . Միեւնոյն ջրափորձութեան միջոցը գործ կը դնէին երբ կին մը շնութեամբ կամբաստանուէր . —

Եթէ մարդու մը կինը, ուրիշ մարդու մը պատճառով, մատնանիշ ըլլուած է, եւ իր էրկանն համար կամ կողմանէ բռնուած չէ ուրիշի մը հետ պառկած, պէտք է նէ ընկղմի Ս. Գեորգն մէջ .

Արտեմիսիոսի Եփեսոսի 4000 տարի առաջ

Միեւնոյն միջոցին կը գիմուէր արտօնատուութեան օրէնքներու բռնաբարման կամ բեկման պարագային . Բաբելոնի մէջ, բաւական հեռաքրքրաշարժ է տեսնել, որ գինեւաճառները կրնէր եղած ըլլալ կը թուին . —

Եթէ գինեւաճառ մը, իբրեւ գինն ըմպելիին, ցորեն չէ ընդունած, եւ ընդունած է արծաթ մեծ քարով (մեծակշիռ?), եւ ըմպելիին գինը ցորենին գինէն վար ըրած է այդ գինեւաճառը, պէտք է նէրանից համար պահանջին եւ ջուրը նետեն .

Բաւական ազդու պատիժ մը ըմպելին աժան ծախած ըլլալուն համար . Նուազ խիստ էր ասի սակայն քան այն պատիժը որուն կինթար կուէին եթէ թոյլ տային որ այդ արտօնուած խանութին կամ տան մէջ կամ անոր կից հողերուն վրայ անկարգութիւն մը պատահէր . —

Եթէ գինեւաճառուհի մը իր տան մէջ հաւաքած ըլլայ խոտվարար մարդիկ, եւ զանոնք բռնելով (կառավարութեան) պալատին չի յանձնէ, այդ գինեւաճառուհին մահուան պիտի ենթարկուի .

Ամենախիստ պատիժը պահուած էր ուխտաւորութեան անձինքն . կին մը որ վաճառքի մէջ չի բնակիր , որ գինեատուն կը բանայ , կամ նոյն իսկ գինեատուն կը մանէ ըմպելու համար , այդ կնոջ սահմանուած պատիժն էր այրելով մեռցնել :

Կրկին եւ կրկին ակնարկութիւնը ուխտաւորներու մասին քիչ մը մութ է : Նէրաք ամուսնացեալ կիներու կարգը դասուած ըլլալ կը թուին . —

Եթէ մարդ մը պատճառ տայ որ զինքը մատնանիչ ընեն ընդդէմ ուխտեալ կնոջ մը , կամ մարդու մը կնոջ , եւ չի կրնար ինքզինքն արդարացնել , այդ մարդը պէտք է դատաւորին առջեւ գետինը պատկեցնեն եւ ճակատը տաղեն :

Բաքեղոնի ամուսնական օրէնքները

Ամուսնական օրէնքները նմանապէս ինչ ինչ տեսակէտներով մթին են . օրինակի համար սա . —

Եթէ մարդ մը կամուսնանայ կնոջ մը հետ եւ նէրա մուրհակահերը վար դրած չէ , այդ կինը ամուսին չէ :

Թողութիւն (1) օրէնքը պարզորոշ է : Իր քաղաքէն փախչող մարդու մը կինը ազատ էր նորէն ամուսնանալու , եւ իր էրիկը եթէ վերադառնար չէր կրնար ստիպել որ իր կինն դարձեալ իրեն միանայ : Եթէ էրիկ մը գերի տարուած ըլլար , կինն ազատ կը մնար վերստին ամուսնանալու եթէ ապրուստի որ եւ է միջոցէ զուրկ ըլլար : Եթէ ապրուստն ապահովուած ըլլար ու կրկին ամուսնանար , « պէտք է այդ կնոջմէն համար պահանջուի եւ ջուրը նետուի » : Եթէ սակայն ապրելու միջոց չունենար եւ իր երկրորդ ամուսնութենէն զաւակներ ծնէր , իր ամուսինը կրնար ստիպել որ նէ իրեն դառնայ երբ ինք վերադառնար գերութենէ , բայց երկրորդ ամուսնութենէն ծնած զաւակները իրենց հօր հետ կը մնային :

Եթէ մարդ մը ուզէր հեռացնել իր կինը կամ ապօրէն կինը որ իրեն զաւակ ծնած էր , « այդ կնոջ՝ նէրա պէտք է դարձնէ ան նէրա ամուսնական բաժինը , եւ տայ նէրա արտի , պարտէզի եւ ստացուածքի արդիւնաբերութենէն , եւ նէ մեծցնէ իր զաւակները » :

Զաւակներուն մեծնալէն ետքը , « իր զաւակներուն արուածներէն , պէտք է անոնք տան իրեն բաժին մը իբրեւ զաւակի , եւ նէ ամուսնանայ իր ընտրած մարդուն հետ » :

Եթէ անզաւակ կին մըն է թողուածը , էրիկը պէտք է տայ նէրա

(1) Այս բառը բայ մը ըլլալէ աւելի , գաւառական գործածութեամբ անուն մըն է , եւ կը նշանակէ ամուսնաթողութիւն , լքում մէկ կամ միւս ամուսին կողմէ :

բերած օժտին համարժէք ինչք, եւ հատուցանէ նէրա ամուսնական բաժինը զոր նէ իր հօր տնէն բերած էր :

Եթէ բնաւ օժիտ չուներ, պէտք է ընդունի մինչև մը արծաթ, կամ ատոր 1/3ը եթէ մարդն աղքատ ըլլար :

Ամուսնադրութեան պահանջներ

Կնոջ յոռի կեանք մը վարած պարագաներուն, օժիտը կը կորսուէր. —

« Եթէ կինը այն մարդուն որ այդ մարդուն տունը կը բնակի երեսը դէմ կը դնէ իր ուղածն ընելու, եւ խենդ ու խելաւ կապրի, եւ անոր տունը կը մսխէ, եւ անոր տունը կաղքատացնէ, պիտի համար պահանջեն նէրանէ : Եթէ էրիկը ըսէ, « Կը բաժնուիմ իրմէ », կրնայ բաժնուիլ : Նէ իր ճամբան կերթայ. նէրա թողուելուն համար բան մը չի տար էրիկն իրեն : »

Կինը կրնար թողուլ իր էրիկը եթէ զանի ատէր եւ ըսէր, « Դուն ինծի պիտի չտիրանաս » : պայմանաւ որ նէ կարենար ապացուցանել թէ խնայող եղած էր ինք եւ մոլութիւն չունէր. եւ եթէ իր էրիկը զուրս տեղ գացած ըլլար ու զինքը դնատէր (վարկաբեկէր) այդ պարագային նա իրաւունք կունենար իր ամուսնական բաժինին : Բայց եթէ նէ խնայատէր եղած չըլլար այլ « փողոցներն ինկած չլղիկ մը », մսխած իր ամուսնոյն վաստակը եւ զայն վարկաբեկ ըրած, « պէտք է զնէ նեւեն ջուրերուն մէջ » : Նշանակութեան արժանի է որ անհաւատարմութիւնը երկու պարագային ալ (կնոջ թէ էրկան կողմէ) ամուսնալուծման պատճառ մը չէ կրցած ըլլալ : Ծնութեան մէջ բռնուած ամուսնուհի մը կը կապէին, եւ իր սիրողին հետ ջուրը կը նետէին : « Կնկան բուն տէրը » կրնար սակայն փրկել զնէ այդ ճակատագրէն : Էրկան անհաւատարմութեան համար այնպէս կը թուի թէ կինը գոհացում կամ փոխարինութիւն չէր կրնար ունենալ :

Երկկնութիւն (սահմանաւոր)

Առաջին կնոջ ուխտեալ մը ըլլալու պարագային, ըստ երեւոյթին կըսպասուէր իրմէ որ փոխանորդութեան պարտականութիւնները կատարէր : Եթէ նէ մերժէր զաւակ ունենալ, իր էրկանը աղախին մը տալով ինք (էրիկը) ազատ կը մնար տարփուհի մը առնելու : Երկկնութիւնը կը թոյլատրուէր եթէ առաջին կինը հիւանդ ըլլար : —

« Եթէ մարդ մը կամուսնանայ կնոջ մը հետ, եւ այդ կինը հիւանդ իյնայ, կրնայ երկրորդ կին մը առնել, բայց չի կրնար հիւանդ կինը դուրս ընել. պէտք է նէ բնակի տանը

մէջ. եւ ցորչափ նէ կապրի, էրիկը պիտի պահէ զինք : »

Բայց ոսկայն եթէ հիւսնդ կրնը առարկէր երկրորդ կնոջ գալուստին, ազատ էր ինք մեկնելու տունէն, իր ամուսնական իրաւունքն հետն առնելով : Դստերն հետ շնացող մը քաղաքէն կարտաքսուէր, իսկ մօր հետ պղծութիւն գործողին պատիժն էր, թէ մայրը եւ թէ որդին այրելով մեռցնել :

Ամուսնացած կնոջ ստացուածքը 2200 Ն. Բ.

Ամուսնացած կին մը կրնար ժառանգել հող, տուն եւ ինչք իր էրիկէն, բայց, թէպէտեւ կրնար նէ իր սիրած գաւակներուն այսպիսի ժառանգ թողուլ, չէր կրնար իր եղբայրներուն բան մը տալ : Ոչ էրիկը ոչ ալ կնիկը պարտական չէին կրնար բռնուիլ ամուսնութենէ առաջ ունեցած պարտքերուն համար, այսինքն էրիկն՝ իր կնկան աղջիկնութեան ըրած պարտքը վճարելու պարտաւոր չէր եւ փոխադարձաբար : Բայց ամուսնութենէ ետք առաջ եկած պարտքերուն համար երկուքն ալ պատասխանատու էին : Կին մը որ ուրիշ մարդու մը պատճառով իր ամուսնոյն սպանման պատճառ կըլլար, ցցահարմամբ(1) կը մեռցուէր :

Կնոջ մը ստացուածքը կանցնէր, իր մեռած պահուն, իր զաւակներուն կամ իր հօր. էրիկը իրաւունք չունէր ժառանգութեան : Երկրորդ ամուսնութենէ գոյացած զաւակները, առաջին ամուսնութենէ եղած զաւակներուն հետ հաւասարապէս կը ժառանգէին իրենց հօր ստացուածքը : Եթէ գերի մը ամուսնանար ազատորդու (ազնուականի) աղջկան մը հետ, զաւակներն ազատ կըլլային : Իր ամուսնական իրաւունքն իրենը կըլլար, էրկանը մեռած ատեն, եւ իր տէրը կրնար իր գերիին մահուան ատեն անոր ստացուածքին կէսը միայն գրաւել : Զաւակներն այն այրի կրնէրուն. որ վերոտին կամուսնանային, Արդարութեան Բարձրագոյն Ասեանին Պահակի պաշտօնին կանցուէին. —

« Եթէ այրի մը որ աչք ունի ուրիշի մը տունը մտնելու, առանց գատաւորի հաճութեան պիտի չի մտնէ : Եթէ մտնէ ուրիշի մը տունը, գատաւորը պիտի հարցնուի որք ընէ նէրա նախկին ամուսնոյն մասին : Իր նախորդ էրկան տունը պիտի յանձնէ այդ այրիին եւ նէրա նոր ամուսնոյն եւ պայմանադրութիւն մը կնքել առայ : Անոնք պիտի պահեն տունը եւ խնամեն մահուկները : Բայց դրամ ձեռք ձգելու համար կահ-կարասի չպիտի ծախեն : Գնող մը որ այրիին զաւակներէն

(1) Այս պատիժը գաւառներուն մէջ գեռ մինչեւ 30-40 տարի առաջ ի գործ կը գրուէր = ցցել :

կարասիք գնած է, պիտի կորսնցնէ իր դրամը իս տոարկաները իրենց սիրող զարմնէ » :

Աղջիկ մը որ իր ամուսնական իրաւունքը չէ ստացած, ու միայն հօրը մահուան վրայ ընդունած՝ մանչ զաւակի բաժին կը ստանար :

Դայեակը՝ որ ուրիշ մանուկ մը կը գնէր տեղը այն մանուկին որ իր խնամքին յանձնուած էր ու մեռած՝ կը դատապարտուէր իր երկու ծիծերը կորսնցնելու :

Այլ աջիկ տեղ

Եթէ մէկը իր հօրը զարնէր, անոր ձեռքը կը կտրէին : Եթէ մէկը պատճառ ըլլար ազնուականի մը աչքին կուրացման, իր ալ աչքը կը փոքէին : Բայց եթէ աղքատ մարդու մը աչքն ըլլար կորսուածը, պատճառ եղողն պարտաւոր էր ձինն մը արծաթ տալու : Նոյն կանոնը կը գործադրուէր եթէ անդամ մը խորտակուէր ջախջախուէր : Եթէ մէկուն ակռան կոտորէր, « կոտորողինն ալ կը կոտորէին » :

Եթէ արկածով վէրք մը առաջ գար, ասի երգումով պէտք էր ապացուցուէր, եւ ատոր պատճառ եղող անձը « պէտք է բժշկին պատասխան տայ (վճարէ՞) » :

Եթէ մարդ մը զարնէ ազնուականի մը աղջկան, այնպէս որ նէ տղայ անցնէ, զարնողը պէտք էր վճարէր 10 շեֆել, Բայց եթէ կինը մեռնէր, « զարնող մարդուն դուստրը պէտք է մեռցնեն » : Պատիժն հինգ շեֆել էր եթէ խնդրոյ առարկան աղքատի մը աղջիկն ըլլար, եւ 2 շեֆել եթէ ազնուականի մը աղախինն էր առարկան :

Առեւտրային օրէնքներ

Շատ մը յօդուածներ ալ կան որոշող զանազան կարգի գործաւորներու վարձքը : Ուրիշներ կորոշեն վարձագինը եզերու, սայլերու, նաւակներու եւն :

Եթէ մէկն իր կինը, որդին կամ դուստրը գրաւ գնէր պարտքի փոխարէն, անոնք ազատ կըլլային Դ տարին :

Մեր տեղը չի ներեր զբաղելու համար այն յօդուածներով որ կը վերաբերին վաճառականական գործողութեանց, յորում մեծ ուժ տրուած է գրաւոր վկայութիւններ առնել տալու համար : Ոչ ալ կրնամ մանրաւ մասնօրէն նկարագրել այն խիստ նախահոգութիւնները որ տրամադրուած էին հողի մշակութեան, եւ ջրանցքներու նորոգութեանց :

Մի շատ զարմանալի օրէնք կը հիւսմայէ որ եթէ որ եւ է դատաւոր իր արձակած վճիռը փոխէր, պէտք էր երկոտասանպատիկը հատու-

ցանէր ինք նոյն դասին տրամադրած պատիժը կամ տուգանքը, որմէ հաքն ալ դատաւորութենէ կը վճնտուէր :

Խամմուրայի Օրինագրքին նկատմամբ գրողներէն ասեր խոստովանած են իրենց զարմանքը, տեսնելով այս օրէնքներու եւ Ղեւտացոց ընծայուած Մովսիսական օրէնքներու նմանութիւնը : Ասի իմ վրայ բուրրովին հակառակ տպաւորութիւն կը թողու : Ղեւտական օրէնքին բարոյագիտական գերազանցութիւնը Խամմուրայի օրէնքներուն վրայ այնքան մեծ է որքան մարդու մը գլուխը չիմբանգէի գլուխէն : Թէ ասի յեղաշրջութեան կամ ներշնչման կը պարտինք, իրողութիւնն անվիճելի է. եւ Ընտրեալ ժողովուրդին լուսապսակը ցայս վայր կը փայլ անվթար :

Թարգմ. անգլիերէնէ

Խ. Սմբատ

Կ Ա Ր Կ Տ Ա Ն Ը

— ԾԻ —

Ա' լ զայն շրջագգեստ կոչել չէր հընար .
 Մաշած , ապստամբ կըմախք մ'էր անի .
 Անոր կռնակէն փախչիլ կըսպառնար ,
 Բաց թողլով մարմինն հիւանդ , գեղանի :

Հալած շրջագգեստ , փոր մը անօթի՝
 Խաչի պէս քաշեց նա ինկաւ փողոց .
 Պահ մը խեղցելով զգացումն ամօթի՝
 Բառ մը իսկ չըսաւ զինք ծաղրող արդոց :

Իր շրջագգեստին ծակերէն անթիւ
 Մոթ աշխարհ մը դուրս նայէր զայրագին ,
 Ու կը հայհոյէր աննըման խանդիւ .
 Ճակատագրի անհամ կատակին :

Բայց շրջագգեստը կ'ուզէ կարկըտան ,
 Եւ « Հաց » կը պոռայ իր փորը թափուր .
 Բարի աղջիկներ վըրան կը գըթան .
 Կուտան անոր հաց եւ պնակ մ'ալ ապուր :